

УДК 347.2

ПРАВО ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ RIGHT OF CONFIDING OWNERSHIP IN CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Гончарук А.А.,

здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена сутності та проблематиці такої форми власності, як «довірча власність». Проаналізовано етапи розвитку та еволюції інституту довірчої власності. Автор акцентує увагу на розкритті поняття «довірчої власності».

Ключові слова: довірча власність, право довірчої власності, довірчий власник.

Статья посвящена сущности и проблематике такой формы собственности, как «доверительная собственность». Проанализированы этапы развития и эволюции института доверительной собственности. Автор акцентирует внимание на раскрытии понятия «доверительной собственности».

Ключевые слова: доверительная собственность, право доверительной собственности, доверительный владелец.

The article is devoted to essence and range of problems of such patterns of ownership, as a constructive ownership. The stages of development and evolution of institute of confiding ownership were being reviewed. The author accents his attention on disclosure of the notion of the confiding ownership.

Key words: confiding ownership, right of confiding ownership, confiding proprietor.

Постановка проблеми. Проблема вдосконалювання правового регулювання діяльності довірчої власності в Україні є однією з основних на шляху розвитку в нашій країні довірчої діяльності. Залишається актуальним і питання щодо правових форм, які опосередковують здійснення довірчих операцій. Рішення цих та інших питань дозволило б Україні не тільки вдосконалити існуючі сьогодні правові механізми управління власністю, але й створити в країні сприятливий для іноземного та вітчизняного інвестора інвестиційний клімат.

Стан дослідження. У цивілістичній доктрині широко обговорюється питання про інститут довірчої власності його ефективне використання. Цій проблемі присвячено роботи С. О. Суханова, Р. Л. Нарішкіної, Р. А. Майданика, С. О. Сліпченка, Г. Г. Харченка та багатьох інших. Незважаючи на наявність наукових досліджень у цій сфері, питання правового регулювання довірчої власності продовжує залишатися дискусійним, що є вагомою підставою для нового дослідження з приводу розвитку й застосування цього інституту в умовах ринкової економіки.

Метою статті є проведення аналізу поняття, правової природи довірчої власності в сучасних умовах в Україні та формулювання науково-теоретичних висновків і практичних рекомендацій щодо подальшого вдосконалення інституту довірчої власності і застосування їх правових норм.

Виклад основних положень. Право довірчої власності – це належне довірчому власнику право власності на визначене майно, обтяжене обов'язком його здійснення з метою і з обмеженнями, встановленими договором управління майном чи законом.

В даний час за допомогою цього інституту опосередковується велика кількість відносин самого різного характеру, починаючи від представництва недієдатних і закінчуючи організацією крупних монопольних підприємств. Його значення стало настільки велике, що не буде помилкою сказати, що довірча власність наряду з договором являється одним із центральних інститутів англо-американського права.

Що ж представляє собою інститут довірчої власності? У чому полягають його особливі переваги?

Для того, щоб з'ясувати, хоч би в найзагальніших рисах про довірчу власність, значення і поняття цього інституту, необхідно почати з її історії. Тому спочатку розглянемо зародження довірчої власності і її еволюцію, а потім перейдемо до аналізу її особливостей в сучасному праві України.

Традиційно батьківщиною трастів прийнято вважати Англію XII-XIII століть. Утім, відомі нам сьогодні історичні свідчення дозволяють стверджувати про наявність схожих в основних рисах із трастами відносин по управлінню майном ще задовго до нашої ери.

І дійсно, уже з давніх часів у людей з'явилася потреба не тільки забезпечити збереження своєї власності та капіталів, але і по можливості їх примножити. Спочатку такі цілі досягалися шляхом установа опіки над наслідуваним майном або майном, яке заповідалося. Причому у часи, коли все ще сильні були родові зв'язки, опіка над недієдатними особами була справою родичів, а сам інститут опіки був покликаний забезпечити не стільки турботу над підопічним, скільки подбати про його майно в інтересах його найближчих спадкоємців. Для останніх, звичайно, було надзвичайно важливо, щоб те майно, яке може перейти до них пізніше в порядку законного спадкування, не було в руках малолітнього, божевільного або ж просто розтрачено чи розкрадено. Проте в процесі ускладнення і розвитку форм власності вдосконалювалися й одночасно ускладнювалися і самі процедури опіки, заповіти і розпорядження майном [1, с. 25].

У численних давньоєгипетських папірусах, які дійшли до нас з того часу, зараз ми знаходимо досить доказів, що прямо свідчать про існування довірчого управління майном ще у Давньому Єгипті. Управління там здійснювалося, як правило, з використанням інституту представництва у формі встановлення опіки над майном, яке заповідалося неповнолітнім дітям.

Саме таким чином здійснювалося управління величезними багатствами не однієї династії фараонів. Опікунами здебільшого виступали жерці храмів і прибічники фараонів. Їхня діяльність була пов'язана в основному з виконанням заповітів і розпорядженням заповіданим майном до досягнення дітьми фараонів певного віку. Звичайно, це ще не було трастом у сучасному розумінні, однак перше відоме сьогодні згадування про подібне управління було виявлено в єгипетському похованні, де, зокрема, було знайдено документ, який містив останню волю і заповіт, написаний в 1805 р. до н. е.

За життя давні єгиптяни нерідко вдавалися до видачі довіреності, яка оформлялася в папірусах у вигляді договору між довірительом і повіреним, причому останній повинен був дати свою особливу згоду на її прийняття. Довіреність звичайно здійснювалася публічно, переважно перед нотаріусом, причому до неї найчастіше приєднували і доручення.

Інститут довірчої власності – стародавнього походження. Зародження його відносять до XII – XIII ст. В цей час він використовувався в стосунках, пов'язаних із землею, і називався не *trust*, як тепер, а *use*, але володів всіма основними рисами, властивими сучасній довірчій власності.

Лицарі, вирушаючи в хрестові походи, передавали землі, що знаходилися в їх володінні, довіреним особам, аби ті використовували залишене майно на користь дружини і дітей лицаря, що пішов в хрестовий похід. Цей же інститут частенько використовували і французькі ченці: по статуту ордену вони не могли бути власниками нерухомості, тому земельні ділянки для них тримав хто-небудь інший, наприклад міський общини.

Але дійсно широкого поширення інститут довірчої власності набув в середньовічній Англії, у зв'язку з тим, що володіння нерухомістю в епоху феодалізму було пов'язане з різними обтяженнями і обмеженнями. Верховним власником всієї землі вважався король безпосередньо від нього отримували земельні володіння лорди, які у свою чергу роздавали землю дрібнішим тримачам [2, с. 73-81].

Права цих останніх і були особливо обтяжені різного роду повинностями і обмеженнями. Зокрема, велике значення для виникнення довірчої власності мало ту обставину, що тримачі не могли вільно передавати по спадку землі, що належали ним. Англіїці стали обходити ці норми: ще за життя тримача земельну ділянку за угодою передавали одному або декільком особам з тим, аби вони управляли цим нерухомим майном на користь інших осіб, вказаних в договорі, зазвичай на користь спадкоємців тримача земної ділянки. Таким чином, майном, що залишилося після смерті тримача, фактично користувалися ті особи, яких він хотів призначити своїми спадкоємцями (наприклад, дочка або молодший син), але не міг цього зробити через феодальні обмеження.

Вирішальну роль в становленні і розвитку інституту довірчої власності зіграла заборона відчужувати землі на користь церков і монастирів, що існувала в середньовічній Англії. Існування такої заборони було викликано боротьбою між світською і духовною владою, між королем і церквою: королі всіма силами прагнули перешкодити зміцненню політичної і економічної могутності церкви для чого, зокрема, і була встановлена заборона відчуження земельних ділянок на користь церкви.

Проте церква обійшла таку заборону, а саме по операції формально земельна ділянка передавалася не тій або іншій церковній установі, а іншим особам, які, проте, були зобов'язані управляти і розпоряджатися отриманою землею не для себе а в інтересах і на користь церкви. Встановлення таких стосунків санкціонувався релігійним авторитетом церкви, загрозою відлучення, замогилюю відплатою і тому подібне. Церква також всіляко заохочувала встановлення аналогічних стосунків між світськими людьми.

Суди загального права не надавали захист таким правовідносинам, не охороняли інтереси вигодонабувачів, але поступово, у міру того, як такі правові стосунки набували все більшого поширення (приблизно з кінця XIV ст.), вони отримали правову охорону в судах справедливості. Спочатку позов, який канцлер давав бенефіціантові, носив чисто зобов'язальний характер і міг бути пред'явлений до довірчого власника за умови порушення ним довіри. Дійсним власником вважався лише довірчий власник. Але поступово захист бенефіціанта розширюється, і він набуває права вимоги і до третіх осіб.

Як власник розглядався як той, на чію користь був встановлений *use*, так і довірений, який повинен був управляти залишеним майном в чужих інтересах. При цьому перший вважався власником на основі права справедливості і його власність позначилася як *egitable ownership*, а другим вважався власником на основі загального права і його власність позначилася як *legal ownership*.

Таким чином, це дивне на перший погляд «розщеплювання» права власності виявляється сповна обгрунтованим і безпосередньо пов'язаним як з історичним розвитком інституту довірчої власності, так і з особливостями історичного розвитку англійського права взагалі.

Існування довірчої власності в стосунках, пов'язаних із землею, в цей час не лише визнавалося практикою суду канцлера, але в кінці XIV ст. було закріплене законодавчо (Закон 1376 р.). Надалі, хоча суди загального права і відмовлялися визнавати цей інститут, парламент приділяв дуже багато уваги його регулюванню, причому він зовсім не забороняв його, а навпроти в багатьох законодавчих актах намагався (в усякому разі по відношенню до землі) прирівнювати його до інститутів загального права (Закони 1391, 1483, 1488, 1503 pp.) [3, с. 310-319].

Поступово (у XVII ст.) в судах справедливості відродилася вся доктрина і весь інститут в цілому, під іншим найменуванням – *trust*. Під цією назвою він і існує до теперішнього часу.

Але аж до кінця XIX ст. інститут довірчої власності загальним чином не був врегульований в законодавчому порядку, і лише у 1893 р. був виданий перший закон про довірчу власність (*Trustee Act*). В даний час ці стосунки регулюються законом 1925 р. Крім того, ряд законів спеціально регулює діяльність добродійних трестів.

Відповідність інституту довірчої власності потребам сучасного торгового обороту зумовила поширення його елементів і в країнах романо-германської правової системи.

Концепція трасту ніколи не була властивою українському праву, зокрема в часи перебування у складі Російської імперії та за визначального характеру російської цивілістичної доктрини. Дореволюційному російському цивільному праву були властиві випадки управління чужим майном, що являли собою окремі елементи різноманітних цивільно-правових інститутів: опіки, спадкування, конкурсного провадження. Проте, пояснюючи правову природу відповідних правовідносин, російські цивілісти ніколи не звертались до концепцій трасту або «розщеплення» права [4]. У радянський період розвитку українське цивільне право також не виключало можливості управління чужим майном, яке, як і раніше, залишалось елементом інших цивільно-правових конструкцій.

Отже, ідея виникнення цієї специфічної конструкції почала формуватися в попередніх історичних періодах, зокрема в цивільному праві Російської імперії правопередником можна вважати відносини фідуціарного закладу, інститути заповідних маєтків і дворянських майоратів та інші види «цільового» права власності.

У радянський період до довірчої власності зверталися не раз: у період НЕПу, у період реформ 1960-х pp., напередодні прийняття Закону СРСР «Про власність в СРСР» і, нарешті, особливо бурхливо розвивалась дискусія 1990-х pp. [5].

Наведений аналіз свідчить, що цивілістам цього періоду термін «довірча власність» був також знайомий, однак тлумачення його змісту викликало жваві дискусії.

Зокрема, у 20-ті роки ХХ ст. радянський правознавець Б. С. Мартинов, досліджуючи правову природу державної власності і роль трестів у ній, стверджував, що сутність останніх реалізується через «фідуціарну (довірчу) власність».

У червні 2003 року в ЦК України, який тоді ще навіть не встиг набути чинності, Верховна Рада України внесла до глави 70 «Управління майном» зміни, які легітимізували з 2004 року, в Україні інститут довірчої власності. Також до ст. 4 Закону України «Про власність» [6] було внесено зміни, що віддзеркалили появу довірчої власності в загальному правовому полі України: «Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Він може використовувати майно для здійснення господарської та іншої не забороненої законом діяльності, зокрема передавати його безоплатно або за плату у володіння і користування, а також у довірчу власність іншим особам».

Відтак, положення Закону про управління майном в будівництві і положення глави 70 ЦК України співвідносяться як спеціальні і загальні норми відповідно. Цю тезу в листі від 13.08.2004 р. № К-157-19 [7] підтвердило Міністерство юстиції, зауваживши, що «у випадку, коли управління майном здійснюється при будівництві житла та операціях з нерухомістю, необхідно керуватися нормами вищевказаного Закону, в інших же випадках необхідно застосовувати положення Цивільного кодексу України».

Таким чином, слід визнати, що з правовим узагальненням рис довірчих правовідносин, повної гармонізації понятійного апарату не відбулося. На небезпеку такого становища вказують практики: «В Україні чомусь існують два поняття: «управління майном» і «довірче управління майном». У чому ж різниця? Відповіді на це питання поки що немає. Адже у Цивільному кодексі поняття «довірче управління» немає. Досвід показує, що такі юридичні неточності дорого коштують ринку і діючим на ньому суб'єктам» [8].

Отже, не дивно, що деякі норми таких законів відрізняються значною правовою асиметрією, яка надає значні (а інколи навіть невинуватим надзвичайні) преференції саме фінансовим посередникам, які задіяні в схемах.

Довірча власність – це така форма власності, особливість якої заключається в тому, що одна особа являється власником майна, відчужуваного йому другою особою для певних цілей, вказаних відчужувачем, або, як його ще називають засновником. Набувач – він являється довірчим власником – використовує придбане майно не зовсім вільно, а тільки згідно з цілями, які зазначені засновником (відчужувачем). Він здійснює своє право не для себе, а для інших осіб – вигодонабувачів, бенефіціантів; в якості вигодонабувачів може виступати як сам засновник, так і інші особи, яких він сам обирає. В результаті здійснюється якби «розщеплення» права власності, коли одна частина правомочностей (управляти, розпоряджатися майном) належить одній особі, а інша частина – використання вигод, доходів від цього майна – іншому.

За своєю природою довірча власність є належним довірчому власникові дуалістичним титулом визначеного метою речового права на довірчий майновий фонд, обтяженого зобов'язанням його здійснення виключно або переважно в чужому інтересі.

Таким чином, за юридичною природою довірча власність є речовим правом, яке належить довірчому власнику, що обтяжене зобов'язанням діяти в чужому інтересі. Тому воно здійснюється лише особисто довірчим власником і лише для досягнення мети управління майном,

визначеної установником. Зміст права довірчої власності не є абстракцією, а становить повноваження тріади, які здійснюються на власний розсуд довірчого власника, зобов'язаного дотримуватися визначених обмежень своєї діяльності. Після укладення договору тільки довірчий власник виступає єдиним суб'єктом речового права на майно, яке перебуває в довірчій власності. Установник і третя особа (вигодонабувач) мають лише зобов'язальні права [9, с. 38].

Довірчий власник є своєрідною особою, яка повинна при здійсненні свого довірчого зобов'язання управляти з належною турботою майном, довірчим власником якого вона є, в інтересах інших, і не має права користування в особистих інтересах.

Інтерес у довірчій власності можна розглядати як поєднання чужого і власного інтересу (установника/вигодонабувача і довірчого власника), зміст яких становлять два елементи – мета, усвідомлена або неусвідомлена зміна об'єктивного становища (установника/вигодонабувача), і заінтересованість, тобто засіб, усвідомлений стимул (довірчого власника). Довірчий власник, діючи в чужому інтересі, переслідує інтерес установника як мету свого суб'єктивного права, однак одночасно реалізує і свій власний інтерес (заінтересованість) як сутність свого суб'єктивного права.

У цьому контексті право довірчої власності можна розглядати як специфічний спосіб здійснення права власності виключно або переважно в чужому інтересі, що полягає в зобов'язанні довірчого власника діяти в інтересах вигодонабувача та/або установника.

Під діями в інтересах вигодонабувача або установника необхідно розуміти вчинені з належною турботливістю дії, що не суперечать закону і мають своєю метою зберігання, примноження вартості переданого в управління майна або досягнення іншого визначеного результату, досягнутого без невинуватим ризику можливих втрат так, як вчинив би на місці управителя сам установник за аналогічних обставин.

Різновиди довірчого зобов'язання досить різноманітні. Зазвичай зміст дій довірчого власника становить обов'язок піклуватися про схоронність майна. Після отримання майна довірчий власник зобов'язаний прийняти заходи щодо «перетворення всієї власності в найбільш надійну і просту форму». Так, необхідно пред'явити до стягнення вимоги, які входять до складу майна, реалізувати невинуватим, малодоходне майно і, навпаки, придбати на ці кошти майно більш прибуткове. Довірчий власник, крім того, не повинен допускати та вирішувати на користь установника та вигодонабувача ситуації конфлікту інтересів, що передбачає неприпустимість виконання обов'язки) довірчого власника, які конфліктують з його особистими інтересами. З погляду справедливості обов'язки довірчого власника настільки безкорисні, що він має право лише на винагороду, яка прямо передбачена умовами договору, а в разі відсутності такої домовленості – за звичайними цінами на такі послуги, якщо це не суперечить сутності такого зобов'язання.

Нажаль, законодавець не пішов далі закріплення на нормативному рівні такого різновиду права власності, як довірча. Жодних пояснень правової природи та сутності вказаного явища цивільне законодавство України не містить.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Підсумовуючи вищезазначене та враховуючи основне функціональне призначення довірчої власності, вважаємо цілковито прийнятним віднести її до так званих нетрадиційних видів забезпечення виконання зобов'язань із перспективою подальшої регламентації цього питання на нормативному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харченко Г. Г. Довірча власність у діяльності трастових компаній та довірчих товариств : монографія. – О. : Астропринт. – 2006. – 168 с.
2. Шипка О. Трастова власність: іноземні дива на українській ниві // Юридичний журнал. – 2003. – № 10. – с. 73–81.
3. Воронєжський Р. В. Еволюція джерел права довірчої власності в Англії // Держава і право: Юридичні і політичні науки. – 2001. – № 13. – С. 310–319.
4. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья : Договоры о выполнении работ и оказании услуг. – М. : «Статут», 2002. – 815 с.
5. Домашенко М. В., Рубаник В. Є. Власність і право власності : нариси з історії, філософії і практики регулювання відносин власності в Україні. – Х. : Факт, 2002. – 550 с.
6. Про власність : Закон України від 07.02.1991 р. // ВВР УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249 (втратив чинність 20.06.2007 р.).
7. Щодо надання роз'яснень [щодо управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю] : лист Мініюсту від 13.08.2004 р. // Податки та бухгалтерський облік. – 2006. – № 18.
8. Довірче управління й операції з активами на фондовому ринку. Фінансовий ринок України. Інформаційно-аналітичний бюлетень. – 2007. – № 6–7 [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.ufin.com.ua>.
9. Панченко М. До проблеми законодавчого регулювання відносин довірчої власності // Підприємство, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 3.